

THEODOR HARTWIG A NĚMEČTÍ PROLETÁŘSTÍ VOLNOMYŠLENKÁŘI V ČSR

V SOUKOLÍ LEVICOVÝCH POLITICKÝCH PROUDŮ

JAN BUDŇÁK

Cílem příspěvku je představit osobnost Theodora Hartwiga, dnes důkladně zapomenutou, a především pozice, které zaujímal jako vlivný aktér československého i mezinárodního proletářského volnomyšlenkářského hnutí v meziválečné době. Hartwig byl mimo jiné prvním prvním předsedou *Internacionály proletářských volnomyšlenkářů* (Internationale der proletarischen Freidenker). Tuto funkci zastával od jejího ustavujícího kongresu, který se konal v roce 1925 v Teplicích, až do IV. kongresu konaného v Podmoklech (a následně zčásti v Děčíně), kdy se *Internacionála proletářských volnomyšlenkářů* rozštěpila na sociálnědemokratickou, nebo přesněji reformní část, a komunistickou, revoluční část. S touto informací souvisejí další dvě klíčové souřadnice Hartwigovy činnosti (a tohoto příspěvku). Je to zaprvé Hartwigovo složité – a nakonec neúspěšné – úsilí o institucionální etablování proletářského volnomyšlenkářství mezi „mlýnskými kameny“ hlavních levicových politických proudů – sociálních demokratů a komunistů, a zadruhé Hartwigovo primární ukotvení v československém kontextu. Ten se ovšem, použijeme-li Hartwigovu osobnost jako jeho zrcadlo, jeví jinak než jak jsme zvyklí: tedy jako vícejazyčný, interkulturně prostupný a specificky středoevropský, a jeví se také jako výrazně závislejší na nadnárodně, nadstátně fungujících ideologických formacích, než na státní, neřkuli národní příslušnosti jednotlivých aktérů.

Theodor Hartwig, ač se narodil (25. listopadu 1872) ve Vídni jako Theodor Herzl¹ – k přijetí nového příjmení byl fakticky donucen okolnostmi, když se veřejně prosadil jeho známý sionistický jmenovec – strávil většinu svého aktivního veřejného života a kupodivu i své stáří v Brně. Hartwig zemřel v roce 1958,²

1 Blumesberger, Susanne – Doppelhofer, Michael – Mauthe, Gabriele (edd.): Handbuch österreichischer Autorinnen und Autoren jüdischer Herkunft. 18. bis 20. Jahrhundert. Band 1. München 2002, s. 508.

2 Moravský zemský archiv (MZA), fond G 212 I., spisy č. 4588, 52320 a 52329, Hartwig Theodor (*25.11.1872), Brno, Grohova 34a/12.

česky uměl spíše rudimentárně, ale i úřady poválečného Československa musely uznat, že je jedním z „bojovníků proti fašismu“, zaslouží si československý důchod a značně pofiderní možnost dožít v Brně 50. let.

Začnu jen stručně Hartwigovou kariérou před příchodem do Brna. Po studiu ve Vídni mladý Hartwig vyučoval především matematiku a geometrii, ale např. i krasopis, což zanechalo nepřehlédnutelnou stopu i na jeho vlastním, velmi umném podpisu. Působil na různých středních školách ve Vídni a v dolním Rakousku (Wiener Neustadt, Klosterneuburg). V této souvislosti vydal své – vedle brožury *Soziologie und Sozialismus*³ – zřejmě nejoblíbenější autorské dílo: učebnici matematiky pro samouky (*Schule der Mathematik zum Selbstunterricht*⁴). V roce 1906 byl jmenován c. a k. středoškolským profesorem, což po celou svou politickou a esejistickou kariéru neopomínal nenuceně zdůraznit: všechny texty podepisoval jako „Prof. Theodor Hartwig“. V roce 1908 se začal výrazně angažovat v hnutí za reformu rakouského středního školství.⁵ Tato aktivita byla namířena především proti humanistickým gymnáziím s vysokou hodinovou dotací klasických jazyků, vyučovaných navíc zlopověstnou gramaticko-překladovou metodou, a nakonec skutečně přispěla ke zřízení nového typu střední školy: reálného gymnázia s možností navázat univerzitním studiem. Hartwiga ovšem jeho bohubilé angažmá za praktickou výuku stálo místo, když se identifikoval se sdružením rodičů⁶ do té míry, že byl takřka zlynčován profesním sdružením gymnaziálních učitelů včetně jeho tehdejších kolegů z Klosterneuburgu.⁷ Do Brna, na německou státní reálku v Janské ulici (Staatsrealschule, Johannesgasse), tak v roce 1910, tj. ve svých 38 letech, přišel víceméně za trest.

V Brně se před první světovou válkou projevoval především jako organizátor sportovních, především turistických aktivit svých žáků – v kontextu tehdy velmi rozšířeného hnutí za „reformu života“ (*Lebensreformbewegung*).⁸ Už před válkou také pronášel hojně navštěvované a mnohokrát opakované přednášky s promítáním (Lichtbildvorträge) o svých turistických výpravách, jejichž cílem byly většinou

3 Hartwig, Theodor: *Soziologie und Sozialismus. Einführung in die materialistische Geschichtsauffassung*. Jena 1927.

4 Hartwig, Theodor: *Schule der Mathematik zum Selbstunterricht*. Wien 1904–1906.

5 Hartwig, Theodor: *Bürgerschule und Mittelschulreform*. In: *Die Zeit* 7, 8. 1. 1908, č. 1900, s. 3. Aktivita to byla celorakouská (v tehdejší smyslu slova), o čemž svědčí mimo jiné zprávy z moravských německých deníků, např. z brněnského *Tagesbote aus Mähren und Schlesien*: N.N.: *Erster österreichischer Schulreformtag*. In: *Der Tagesbote aus Mähren und Schlesien* 59, č. 335, 21. 7. 1909, s. 2.

6 Hartwig, Theodor: *Das Elternrecht in der Schule*. In: *Die Zeit* 8, č. 2517, 25. 9. 1909, s. 4.

7 N. N.: *Die Mittelschullehrer contra Elternbund*. In: *Die Zeit* 8, č. 2332, 21. 3. 1909, s. 6.

8 Carstensen, Thorsten – Schmid, Marcel (edd.): *Die Literatur der Lebensreform. Kulturkritik und Aufbruchstimmung um 1900*. Bielefeld 2016.

alpské regiony. Část těchto přednášek – velmi vtipných cestopisů s anekdotami, v nichž se stylizuje i do role jakéhosi lišáka, který svou vzdělanost maskuje vzezřením prostého muže z lidu – vyšla i knižně.⁹

Hartwigova veřejná činnost se zásadně proměňuje po 1. světové válce, kdy ji rychle staví na aktivistický, politický půdorys. Zde třeba především zdůraznit, že v této aktivitě ani zdaleka není – a to dokonce ani v německojazyčném Brně – osamocen, ale naopak vlastně vstupuje do výrazného vzepětí něčeho, co bychom snad dnes nazvali liberální občanskou společností, nesené tehdy ovšem především protiválečným étosem a z velké části také různým způsobem marxistickým zápallem. V Hartwigově případě jde především o brněnské německojazyčné kosmopolitní hnutí, založené v roce 1919,¹⁰ a o několik let později vzniknuvší hnutí volnomyšlenkářské, které Kosmopolitní společnost (*Die kosmopolitische Gesellschaft*) s podobnou agendou a podobným personálním složením v podstatě vystříдалo.

Hartwig se rychle stal jakýmsi „mozkovým trustem“ brněnských kosmopolitů. Ti – narozdíl od místních volnomyšlenkářů – vydávali mezi lety 1919 a 1923 původně čtrnáctideník, poté týdeník *Die Wahrheit*. Tento časopis a rozsáhlé veřejné aktivity, které vzešly z činnosti Kosmopolitní společnosti, jsou samy o sobě pozoruhodné. Kromě – řečeno dnešním slovníkem – naprosto vyvážené kulturní rubriky pojednávající o německé i české kulturní scéně města a recepci nejrůznějších proletářských internacionál (např. *Clarté*¹¹), na nichž se podíleli česko- i německojazyční literáti z okruhu časopisů jako *Kmen* nebo *Červen*, přinášela *Wahrheit* také aktuální politická témata s obdivuhodnou citlivostí k různým projevům nacionalismu na obou stranách (např. kritizovala nutnost uvádět národnost v československém sčítání lidu) a analyzovala také mnohá světonázorová témata, která hýbala poválečnou střední Evropou. Právě tyto texty jsou Hartwigovou hlavní parketou. Píše rozsáhlé, intelektuálně zběhlé, ale i rétoricky velmi šikovné eseje nejen o genealogii, sociologii a psychologii kosmopolitismu, ale např. i o ženském hnutí, antimilitarismu, marxismu a volnomyšlenkářství.¹²

9 Hartwig, Theodor: *Wanderlust und Bergfreude*. Wien 1928.

10 Budňák, Jan: Nationalismuskritik in der Brünner kosmopolitischen Zeitschrift *Die Wahrheit* und der (Inter-)Aktionsradius der Brünner Kosmopoliten. In: Nekula, Marek (ed.): *Zeitschriften als Knotenpunkte der Moderne/n*. Prag – Brunn – Wien – Heidelberg 2019, s. 197–222.

11 Brett, Vladimír: *Dějiny internacionály myšlenky Clarté*. Praha 1982.

12 Např. „Comenius, der Kosmopolit“, „Kants Weltbürgertum“, „Goethe als Kosmopolit“, „Ein Kosmopolit des 17. Jahrhunderts“ (myslí se Thomas Hobbes, JB), „Internationalismus, Pazifismus, Kosmopolitismus“, „Sozialismus und Kosmopolitismus“, „Freimaurertum und Kosmopolitismus“, „Kain, Moses und Jesus“, „Christentum und Kosmopolitismus“. Mnoho Hartwigových příspěvků ve *Wahrheit* se zabývá vzdělávací tematikou („Schule und Kosmopolitismus“, „Reorganisation der tschechoslowakischen Mittelschule“), věnuje se místním – i výbušným – otázkám z perspektivy kosmopolitismu (např. silně nacionálně zatížené otázce brněnských divadelních souborů v českém

Není tedy překvapivé, že když v roce 1921 – na pozadí slábnoucí činnosti brněnské Kosmopolitní společnosti – vzniká brněnská německojazyčná místní organizace Spolku volnomyšlenkářů (*Freidenkerbund*), je Hartwig zvolen jejím zastupujícím předsedou.¹³ Brněnští volnomyšlenkáři svou agendu, tvořenou především kritikou církve a aktivisticky se zaměřující hlavně proti výuce náboženství ve školách a na odluku církve od státu, ale např. i na prosazování antikoncepce, realizují hlavně pomocí hojně navštěvovaných, a místy i zakazovaných přednášek s místy velmi atraktivními tituly (např. „7 let v klášteře“ nebo „Existoval Ježíš skutečně?“).¹⁴ Přednášející – muži i ženy – byli mimochodem kromě ČSR i z Německa a Rakouska a volnomyšlenkáři je sdíleli i s místními primárně českojazyčnými organizacemi, např. s komunisty.

Trajektorie brněnských volnomyšlenkářů však záhy nabírá jiný – proletářský – směr, který Hartwiga vynáší na vrchol místního proletářského volnomyšlenkářského parnasu. V roce 1923 v podstatě Hartwigovo marxistické křídlo tohoto spolku přebírá jeho otežte, což se zřetelně projevuje i jeho přejmenováním – a přejmenováním celého organizovaného německojazyčného volnomyšlenkářského hnutí v ČSR z původního „třídne neutrálního“ názvu *Freidenkerbund* na explicitně marxistický *Bund proletarischer Freidenker*. Značná část (podnikatelé, liberální intelektuální elita) původního brněnského výboru odstupuje, deklaruje vůli založit si místní „nepolitický“ volnomyšlenkářský spolek,¹⁵ ale k činu se už nedostává. Zato Hartwigovi proletářští volnomyšlenkáři směřují k mezinárodnímu průlomu.

Hartwig v roce 1925 žádá o předčasné penzionování,¹⁶ už v říjnu předchozího roku je jedním z iniciátorů mezinárodního přípravného kongresu proletářských volnomyšlenkářů ve Vídni a v květnu 1925 je zvolen prvním předsedou nové zřízené Internacionály proletářských volnomyšlenkářů (*Internationale der proletarischen Freidenker*, IPF).¹⁷ IPF vzniká poměrně opatrně odštěpením od původní, v Bruselu sídlící Volnomyšlenkářské internacionály (*Fédération Internationale de Libres*

a německém jazyce a jejich působišť). Ke konci existence časopisu – paralelně se vznikem místního volnomyšlenkářského hnutí – píše častěji i o tomto tématu: „Religiöse und nationale Unduldsamkeit“ [netolerance, JB].

13 MZA, fond B26 Policejní ředitelství Brno, sign. 2585, kart. 75588 (Bund proletarischer Freidenker in der CSR). Volba proběhla 9. 10. 1921.

14 MZA, fond B26 Policejní ředitelství Brno, sign. 2585, kart. 75588 (Bund proletarischer Freidenker in der CSR).

15 N. N.: Freidenkerbund. In: Die Wahrheit 4, 1923, s. 229–230.

16 MZA, fond G 212 I., spisy č. 4588, 52320 a 52329, Hartwig Theodor (*25.11.1872), Brno, Grohova 34a/12.

17 Kaiser, Jochen-Christoph: Arbeiterbewegung und organisierte Religionskritik. Proletarische Freidenkerverbände in Kaiserreich und Weimarer Republik. Stuttgart 1981, s. 189–195.

Penseurs, IFB, založené v roce 1881), a to na základě požadavků zformulovaných v podstatě jako jisté ultimátum Bruselu na vídeňském přípravném setkání v říjnu 1924. Už tyto požadavky, které „občanští“, tedy neproletářští volnomyšlenkáři nepřijali, v sobě však nesou jádro sporu, který provázel Internacionálu proletářských volnomyšlenkářů po celou dobu její existence a vedl k jejímu rozštěpení: sporu mezi reformistickými a revolučními marxisty v rámci proletářské volnomyšlenkářské internacionály.

Tyto spory výstižně popisuje a detailně dokumentuje Jochen-Christoph Kaiser ve své knize *Arbeiterbewegung und organisierte Religionskritik*, která vyšla v roce 1998 v řadě *Industrielle Welt*. V následujícím odstavci se přidržím jeho výkladu, který akcentuje rozkladnou roli komunistických aktérů v Internacionále proletářských volnomyšlenkářů.¹⁸ V první fázi její existence je to především od roku 1923 v ČSR žijící Viktor Stern,¹⁹ představitel československého (českojazyčného) *Svazu proletářských bezvěrců*, který se od vzniku Internacionály stává Hartwigovým hlavním oponentem, a nutno říct, že oponentem úspěšnějším. Hartwig sice až do roku 1930 zastával funkci prvního předsedy, a těsně před fúzí – přesněji – re-fúzí IPF s „občanskou“, bruselskou volnomyšlenkářskou internacionálou mu krátce patřila i funkce generálního tajemníka Internacionály, ale z Kaiserovy detailní analýzy protokolů z kongresů IPF jasně vyplývá, že se se svými radikálními formulacemi agendy volnomyšlenkářů téměř vždy prosadil Stern. Kaiser také ukazuje nepřekvapivý fakt, že Sternovy návrhy byly vedeny politikou Kominterny známou jako jednotná fronta (Einheitsfront), jejímž cílem byla uzurpace všeho potenciálně marxistického, dělnického, proletářského komunisty. Příkladů je mnoho: např. polemika o první článek už zmíněných vídeňských požadavků proletářských volnomyšlenkářů položených bruselské občanské internacionále. Sternova formulace tohoto článku je striktní: podmínkou sine qua non duševní, tedy i náboženské emancipace dělnictva je změna ekonomická – tedy změna výrobních poměrů, tedy revoluce. Hartwig naproti tomu reprezentuje méně radikální verzi marxismu, s níž přistupuje ke kritice náboženství. Je si vědom jeho reálné existence i mezi dělnictvem, označuje ho jako reziduum, jako „duševní slepé střevo“ člověka, na nějž marxistické schéma třídního boje nelze aplikovat bez ústupků. Zdůrazňuje vytrvalou osvětovou práci. V jejím rámci např. – ne na kongresu freidenkerů – absolvoval sérii veřejných debat s jistým pokrokovým porýnským farářem, která vyšla jako dokumentace pod výmluvným nadpisem *Jesus oder Karl Marx?*²⁰ a Hartwiga nechala vyniknout jako velmi schopného řečníka a polemika.

18 Srov. Kaiser, J.-Ch.: *Arbeiterbewegung und organisierte Religionskritik*, s. 191–215.

19 Viktor Stern (Třešť 1885–1958 Babelsberg), komunistický politik v meziválečné ČSR a poválečné NDR, šéfredaktor různých komunistických listů (*Die rote Fahne, Vorwärts*).

20 Hartwig, Theodor: *Jesus oder Karl Marx? Christentum und Sozialismus*. Wien 1925.

Kolegy proletářské volnomyšlenkáře ovšem Hartwig nepřesvědčil a musel se tak stát svědkem i aktérem postupného rozkladu IPF, který vyvrcholil v roce 1930 na IV. kongresu IPF v Děčíně-Podmoklech. To už byl československý *Svaz proletářských bezvěrců* a s ním i Viktor Stern z Internacionály vyloučen, ale sovětským delegátům se podařilo vyloučené komunistické aktéry z ČSR a Německa vrátit do hry tím, že je deklarovali jako členy sovětského svazu bezvěrců. Na kongresu nicméně stále měli většinu umírnění delegáti v čele s Hartwigem a předsedou německého Svazu pro volnomyšlenkářství a pohřeb žehem (*Verband für Freidenkertum und Feuerbestattung*) Maxem Sieversem. Komunistické křídlo bylo přehlasováno, demonstrativně Hartwiga a Sieverse ještě vyloučilo z jejich Internacionály, opustilo jednání a založilo si v Děčíně svou vlastní internacionálu.²¹ Tento kongres je mimochodem extrémně zajímavý také proto, že existuje několik různých dokumentací o jeho průběhu, což je ideální předmět pro analýzu a konfrontaci narativů.²²

Než přejdu k poslednímu tématu spojenému s Hartwigem, shrnu ještě krátce další vývoj proletářského volnomyšlenkářského hnutí. Komunistická volnomyšlenkářská internacionála po odštěpení nevyvíjela valnou činnost a byla v Německu zakázána už v roce 1932. „Zbytková“ nekomunistická IPF se v roce 1931 sloučila s původní, občanskou internacionálou, což byl poslední velký Hartwigův tah. Posledním zvratem v meziválečných dějinách volnomyšlenkářů je pak sloučení všech jejich táborů na kongresu v Praze v roce 1936, jímž vznikla Světová unie volnomyšlenkářů (*Weltunion der Freidenker*). To bychom mohli vnímat jako happy end, kdybychom nevěděli, že tuto jednotu umožnila nová komunistická politika lidové fronty (Volksfront) a především nebezpečí německého národního socialismu.

Dosud se tedy Hartwig jevil jako představitel „sociálnědemokratického“ křídla u volnomyšlenkářů, tedy jako evoluční, nikoli revoluční marxista. Skutečně byl také členem německé sociální demokracie v ČSR (*Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei in der Tschechoslowakischen Republik*, DSAP). K tomu chci ovšem dodat, že tato pozice zdaleka nevyklučuje konflikty se sociální demokracií. Popíšu dva. V roce 1927 vydal Otto Bauer, předseda rakouských sociálních demokratů, brožuru, v níž komentuje náboženskou část tzv. lineckého programu své strany. Hartwig na ni jménem Internacionály proletářských volnomyšlenkářů zareagoval spisem *Prinzip oder Taktik?*, vydaným v Podmoklech v roce 1928. Ohrazuje se v ní vůči Bauerovu tvrzení, že mnoho proletářských volnomyšlenkářů vůbec

21 Srov. Kaiser, J.-Ch.: *Arbeiterbewegung und organisierte Religionskritik*, s.210–215.

22 Z reformního pohledu: *Gegen die Spalter der I.P.F. Wien 1930*, z komunistického pohledu: *Die revolutionäre Einheit marschiert! Protokoll des IV. Kongresses der I.P.F. in Tetschen-Bodenbach 14.–15. November 1930, Berlin 1930*.

nezavadilo o marxismus, a následně vrací úder: když Bauer říká, že náboženství je soukromou záležitostí každého jednoho proletáře, dělníka, sociálního demokrata, pak mu Hartwig vytýká, že by to znamenalo, že i marxismus je soukromou záležitostí každého sociálního demokrata. Podle Hartwiga Bauer povyšuje taktiku (získávání hlasů pro sociální demokracii tím, že netrvá na principiálním odmítnutí náboženství) na princip. Ten by naopak podle Hartwiga měl znít: marxisté, resp. proletářští volnomyšlenkáři mohou dočasně tolerovat náboženství, ale nikoli rezignovat na jeho principiální odmítnutí. Tuto interní sociálnědemokratickou polemiku samozřejmě nenechá ujít rakouský komunistický tisk, např. Rote Fahne, která škodolibě říká, ať si každý sociální demokrat udělá obrázek sám, kdo že zde zastává důsledný marxismus. Podle tohoto listu je to samozřejmě komunistická strana (*Kommunistische Partei Österreichs*, KPÖ).²³

Že Hartwig stál na levém okraji sociální demokracie, který však stále nebyl množinou možného průniku s komunisty, ukazuje nakonec i příběh Hartwigo-va vyloučení z německé československé sociální demokracie. Ten nás vede zpět do Brna, kde v roce 1934 založili mladí, méně kompromisní²⁴ němečtí sociální demokraté kolem Karla Ribnického platformu a týdeník *Sozialistische Aktion*²⁵ – a vysloužilý profesor Hartwig se jich zastal. Všichni tedy byli z německé sociální demokracie (DSAP) vyloučeni a náležitě pohaněni v moravském stranickém deníku *Der Volksfreund*.

Epilog: Hartwig se od poloviny 30. let, kdy také prodělal závažnou nemoc, soustředil především na psaní, které bylo velmi rozsáhlé. Z jeho „institucionálních“ volnomyšlenkářských aktivit bych chtěl zmínit už jen jeden velmi pohnutý detail. Dne 24. února 1939 se v Brně konalo poslední setkání místní skupiny Svazu proletářských volnomyšlenkářů, na němž se tato skupina, poslední svého druhu na území pomnichovského Česko-Slovenska, sama rozpustila. Z tohoto komorního setkání se dochovala strohá policejní zpráva, z níž je patrné, že i v únoru 1939 toto uskupení trvalo na svém „proletářském“ charakteru, a současně mělo dobrý přehled o tom, jaké možnosti další existence (ano, tuhle naději si hýčkali) mezi českojazyčnými liberálními spolky by se snad německým proletářským vol-

23 L. H.: Ist Religion eine Privatsache? Eine Broschüre des Vorsitzenden der Freidenkerinternationale gegen Otto Bauer. In: *Die rote Fahne* 10, č. 303, 25. 12. 1927, s. 8–9. Brožura tedy, ačkoli má v roce 1928, vyšla ještě na konci roku 1927.

24 *Sozialistische Aktion* patří k vnitrostranické diskusi v rámci DSAP před rozhodujícími volbami v roce 1935, kde šlo o intenzitu vymezení se německé sociální demokracie vůči tehdy dominantní Sudetoněmecké straně (*Sudetendeutsche Partei*), srov. Bachstein, Martin: Programmdiskussion und Krise in der Deutschen Sozialdemokratischen Arbeiterpartei (DSAP) in der Tschechoslowakischen Republik. In: *Bohemia* 11, 1970, č. 1, s. 308–323.

25 Ve fondu Moravské zemské knihovny (MZK) najdeme jeden ročník tohoto periodika, 1934–1935, dále zřejmě nevycházelo.

nomyšlenkářům ještě nabízely. Zde úryvek z policejního protokolu shrnujícího poslední diskusi brněnských německých proletářských volnomyšlenkářů, jíž se zúčastnil i bývalý předseda Theodor Hartwig:

„[Ernst] Kundt²⁶ chce veškeré německé spolky sloučiti. Náš spolek však neztožňuje se s jeho politikou a proto nemůže přistoupiti k jeho Volksgemeinschaft. Naší jedinou možností jest přistoupiti ku českému spolku Unie socialistických svobodných myslitelů, kde nám možno pracovati jako německé skupině. K [neproletářské, JB] Volné myšlence přistoupiti nemůžeme. Dále prohlašuje [předseda spolku Fischl], že podle usnesení výborové schůze má se spolek dnes rozejíti.“²⁷

Myslím, že to je pozice, která německým proletářským volnomyšlenkářům v Československu i Hartwigovi samotnému budiž připsána k dobru. Zde, jako i při mnoha dalších instancích, z nichž některé byly popsány v tomto příspěvku, se Theodor Hartwig pokoušel o upřednostnění své hlavní světonázorové agendy, tedy volnomyšlenkářství, na půdorysu marxistické sociologie a filozofie dějin. Fakt, že se s touto vlastně velmi obecnou, na první pohled takřka nenapadnutelnou ambicí ve 20. a 30. letech 20. století opakovaně dostával mezi „mlýnské kameny“ stranických ideologií, ať už stran sociálnědemokratických nebo komunistických, česko-, německo- nebo jinojazyčných, svědčí o ostrých ideologických bojích o obecná témata, které tříštily relevanci těchto témat ve středoevropském kontextu.

Příspěvek vznikl v rámci řešení projektu „Dimenze interkulturality v německojazyčné kultuře meziválečné ČSR 1918–1939 na příkladu jejího levicového segmentu“ financovaného Grantovou agenturou České republiky (GA21-06511S).

26 Ernst Kundt (1897–1947) byl poslancem československého Národního shromáždění za Sudetoněmeckou stranu. Významné politické pozice zastával i za druhé republiky (poslanec) a za války.

27 MZA, fond B26 Policejní ředitelství Brno, sign. 2585, kart. 75588 (Bund proletarischer Freidenker in der CSR).

Theodor Hartwig and German Proletarian Freethinkers in Czechoslovakia as the Cog in the Wheel of the Leftist Political Movements

The object of the article is to present Theodor Hartwig (born Theodor Herzl, Vienna 1872 – Brno 1958) and primarily his posts as an influential player of in the international and Czechoslovak proletarian freethinking movement during the interwar period. After the First World War, Hartwig was engaged in the Cosmopolitan Society (Kosmpolitní společnost) and most importantly in the Society of Proletarian Freethinkers in Czechoslovakia (Svaz proletářských volnomyšlenkářů v Československu) in Brno which he chaired beginning in 1923. He made it to the top of the newly emerged International of Proletarian Freethinkers (Internacionála proletářských volnomyšlenkářů) in 1925, holding the anti-communist, non-revolutionary position, until the International's fragmentation into the reform and revolution wings in 1930. The article further summarises Hartwig's controversial position towards the Social Democratic Party of Austria and German Social Democratic Workers' Party in the Czechoslovak Republic during the 1920s and 1930s.